

ТҮРК ОЙЧУЛУ ЖУСУП БАЛАСАГЫН – АК НИЕТТҮҮ БАШКАРУУ ТУУРАЛУУ САЯСИЙ КӨЗ КАРАШТАРЫ

Орто кылымдагы Чыгыштын кайра жаралуу доорундагы түрк ойчулу Жусуп Баласагын “Куттуу билим” чыгармасында ак-ниеттүү башкаруу идеясын сунуштаган. Жусуп Баласагындын чыгармасынын маңызы мамлекетти ак-ниеттүү башкаруусуда – өкүмдар билимдүүлүк, адилеттүүлүк, калыстык, чыдамкайлык, айкөлдүк сыяктуу сапаттарга ээ болуусу менен өлкөсүнө жаакшы мыйзамдарды орнотуп, калкына кам көргөн саясатты ишке ашырып, эли үчүн жогорку баалуулуктарга ылайык иштерди алып баруусу, чындык менен акыйкаттык үчүн күрөшүү менен өлкөсүндөгү карапайым адамдарга кам көрүүсү абзел.

Средневековый тюркский мыслитель Восточного Реннесанса Жусуп Баласагын автор произведения “Благодатное знание” (“Кутадгу билиг”) рассматривает идею добросовестного правления. По содержанию произведения Жусупа Баласагына глава государства чтобы управлять добросовестно, должен обладать следующими лучшими, необходимыми качествами - быть образованным, справедливым, беспристрастным и терпеливым, должен установить в стране хорошие законы; должен проводить политику, заботящейся о народе, работать во благо народа, быть благочестивым и выполнять самые ценные для народа дела, быть сочувственным и во всем болеть за правду, должен заботиться о бедных людях в своей стране и др.

Zhusup Balasagun, medieval thinker of the Eastern Turkic Renaissance, is the author of the work «Kutadku Bilig» («Blessed Knowledge»). In his work he considers the idea of conscientious governance. According to the content of his work, the head of state has to possess following skills: be educated, just, impartial and patient, has to establish good laws in the country, has to hold the policy which cares about his people, work for benefit his people, has to be pious and has to execute most valuable tasks for his people, has to be conscientious and fight for truth, has to fight against poverty of his people.

Чыгыш ойчулу Жусуп Баласагындын элиталык көз караштарындагы башкаруучулар менен карапайым калктын ортосундагы өз ара мамилелер жана андагы ак ниеттүү башкаруу туралуу сөз баштоодон мурда. Чыгыш жана Батыш цивилизацияларынын өзгөчөлүктөрүнө бир аз көңүл бура кетүүнү туура көрдүк. Кантсе да Чыгыштагы кайра жаралуу доору Батышка салыштырмалуу төрт кылым эрте болгондугун тарых өзү далилдеп келе жаткандыгы чындыкка жатат эмеспи. Бирок, ошого карабастан Батыштын Жаңы доор мезгилинен тартып дүйнө жүзүндө философиялык көз караштарын таңуулап, үстөмдүк кылууга болгон аракеттери Чыгышты басмырлануу абалына алып келген. Айта кетчү нерсе, Батыштын тарыхта 400 жыл үстөмдүк кылуусуна карабастан акыркы мезгилде Батыш цивилизациясынын кризистик абалга туш болуусу тууралуу ар түркүн көз караштарды пайда кылууда. [7,27] Анын бирден бир себеби катары, Батыш элдеринин аң-сезиминдеги табиятты багындырууга болгон аракети менен индивидуализми терс таасир тийгизүүдө деп айрым окумуштуулар далилдешүүдө [4;7;11;12;13]. Буга Освальд Шпенглердин “Европа күнүрттөөдө” деген эмгегинде, мындай жол Батыш цивилизациясынын кыйроосуна алып келээрин айтса, бул идеяны Патрик Дж. Бьюкенен “Батыштын өлүмү” деген эмгегинде да колдогон [4;12]. Заманбап учурда дүйнөлүк социалдык илимдердин белгилүү өкүлдөрүнүн изилдөөлөрүндө цивилизация маселеси, анын кечээкиси, эртеңки келечеги кеңири коюлуп жатат. [7,142-143] Чыгыш цивилизациясынын, батыштыкынан өзгөчө айырмачылыгы, Чыгыш элинин табият менен өз ара гармонияда жашоосу менен бирге, анын - рух дөөлөтү, адептүүлүк, адилеттүүлүк, ак ниеттүүлүк, чынчылдык, калыстык сыяктуу жогорку касиеттеринде.

Тарыхтын ар кандай татаал учурларын басып өткөн кыргыз элинин кайталангыс ар түрдүүлүгү боюнча бай рухий дөөлөтүн жана философиясын Чыгыштагы түрк цивилизациясынан бөлүп кароого болбойт. Ошондуктан, орто кылым мезгилиндеги Чыгыштын кайра жаралуу доорунда өмүр сүрүп өткөн түрк ойчулу Жусуп Баласагындын (1018-1070) “Куттуу Билим” (“Кутадгу Билиг”) чыгармасындагы мамлекет жана андагы башкаруучу элиталар жөнүндө саясий ой жүгүртүүлөрү да көңүл бурууга татыктуу.

Чыгыштын орто кылым доорундагы атактуу ойчулу Жусуп Баласагын өзүнүн “Куттуу билим” аттуу мамлекет башкаруучулары тууралуу көрүнүктүү чыгармасы менен таанымал болгон. Биздин учурга чейин жеткен маалыматтарга караганда Жусуп Баласагын Чүй өрөөнүндөгү Токмок шаарына жакын жерде жайгашкан Күз-Орду, же болбосо Кут Ордо деген ат менен белгилүү болгон орто кылымдагы Баласагын шаарында туулган. Ал ошол мезгилдердеги Борбордук Азияда илим-билимдин очогу катары атагы чыккан Фараб, Кашгар, Бухара шаарларында билим алып,

араб, фарси тилдерин жеткиликтүү деңгээлде өздөштүрүү менен билимдин ар кандай тармактары боюнча философиялык жана илимий чыгармаларды иштеп чыгууга жетишкен. Кеңири билимдүү жана жеткиликтүү турмуштук тажрыйбага ээ болгон Жусуп Баласагын Кашгарга келип, он сегиз ай чымырканыш эмгектенүү менен ыр түрүндө жазылган ири чыгармасы “Куттуу билим” (“Кутадгу билиг”) эмгегин жазып чыккан. Өзүнүн жеке байкоосуна айкалышкан билим деңгээли даңктуу чыгарманы жазууга негиз боло алган. Албетте, бул эмгек жеке эле Борбордук Азия менен Чыгышта гана бир кыйла көрүнүш болбостон, жалпы дүйнөлүк маданиятта зор мааниге ээ десек болот.

Анын социалдык-саясий көз карашы ошол Чыгыш цивилизациясындагы социалдык-саясий мамилелер менен коомдогу саясий түзүлүштү мыкты даражага жеткизип чыңдоодо чындык, айкындуулук үчүн күрөшкөндүгү менен айырмаланып, өзүнүн поэма-сында ошол мезгилдеги Караханийлер коомундагы тарыхый өсүшүнүн мүнөздүү багытындагы жеке көз карашын чагылдырат. Илим менен билимге таянып мамлекетти башкаруу жана андагы коомдук турмуштун мыктыланышы мүмкүнчүлүгүнө ээ болууга аалымдын терең ишенүү идеялары, ошол доордогу Аль-Фараби жана Ибн-Сина сыяктуу ойчулдардын көз караштары менен шайкеш келет десек болот. Анткени, Жусуп Баласагындын саясий ой-жүгүртүүсү да орто кылымдагы цивилизациялык коомдун социалдыктаптык түзүлүшүн талдоого багытталгандыгы менен мүнөздүү. Өзү жашаган заманбап феодалдык коомдогу калктын ортосунда мүлктүк теңсиздиктин натыйжасында коомдун социалдык-таптык түзүлүшү ири жана орто байларга, кедейлерге бөлүнүшөөрүн, ошондой эле эмгекке болгон мамилеси боюнча дыйкандардан, кол-өнөрчүлөрдөн, малчылардан, соодагерлерден жана башка ушу сыяктуу социалдык катмарлардан тураарын, башкача айтканда социалдык стратификацияны ойчул жакшы түшүнө билген.

Жусуп Баласагын мамлекетти башкаруу маселесине өтө орчундуу мамиле кылып, бийлик башчысынын өтө билимдүү болуусун талап кылат. Мамлекетти илим билимге жатык адам башкаруусу керектигин, илимдүүлүк менен ишмердүүлүгүнүн натыйжасында адилеттүү мыйзамдарды чыгарууга тийиш экендигин белгилеп: “Бек билимдүү адилеттүү ак болсун, даңкы чыгат, ар бир ишке так болсун” [6,191] дейт. Мунун себеби, автордун бул эмгегинин негизги максатынын бири, ошол мезгилдеги адилетсиздикке каршы күрөшүү болуп, кандай жол менен заманбап доордо үстөмдүк кылган коомдук-саясий мамилелердеги адилеттүүлүктү орнотуу жогорку маселелердин негизгиси болгон. Ошондуктан, ойчул алдына идеалдык мамлекетти курууга шарт түзгөн коомду башкаруунун жолдорун жана анын ыкмаларын иштеп чыгууну алдына максат кылган.

Коомдогу адилеттүүлүк мамлекетти башкарууга өтө тыгыз байланыштуу болгондуктан Жусуп Баласагын бул чыгармасында бийлик ээси менен анын шериктеш үзөңгүлөштөрүнүн элди башкаруудагы жүрүм-турумунун негизги эрежелерине өзгөчө көңүл бурган. Биз жогоруда белгилегендей, окумуштуу башкаруучулардын адилеттүү болушуна чоң маани берип, адеп-ахлактык жактан караганда ээн баштыкка жол берген мыйзамсыздык менен зомбулукка бийлик башчылары тарабынан жол берилбеси керектигин өзгөчө караган. Анын себеби, бектин ишин бектер гана билгендиктен, бектер гана мыйзам жакшысын жарата алат деп эсептеген [6,177].

Жусуп Баласагындын “Куттуу билим” чыгармасын өзүнчө эле бир башкаруу тууралуу энциклопедия катары кароого болот. Мында мамлекеттик иштер жогорку деңгээлде ишке ашып турусу үчүн башкаруучу үчүн сабаттуулук, акылмандуулук жана билимдүүлүк керектиги тууралуу өзгөчө катуу талап коёт. Ушуга ылайык чыгарманын башкы идеясы төрт негизге таянып, биринчисинде бекем *адилеттүү мыйзам менен акыйкаттыкты* берүү менен, аны бийлик өкүмдүгүн ак өтөөгө милдеттүү, ак жолду жаза баспаган башкаруучу өкүмдар аким *Күнтууду* аркылуу чагылдырылат. Экинчиси мамлекеттеги *бакыт-таалай*, бул өкүмдар акимге *ырыс, дөөлөт* алып келчү башкы увазир адилеттүү *Айтолдунун* ысмына байланыштуу болот. Үчүнчүсү *акыл-эстүүлүк* деп аталып, ак караны айрып билген, дили ак таза адам увазирдин уулу *Акдилмиштин* ысмына байланыштырат. Ал эми төртүнчүсү *келечек* жөнүндө берилип, бул дүйнөдө ач-көздүккө алдырбастан каниеттүүлүк керектигин белгилеп, коомдогу жүрүм-турумдун болушун, байлыкка, мансапка кызыкпас, кумарга алданбас *Өткүрмүштүн* ысмына байланыштырат.

Ошентип, Жусуп Баласагын өзүнүн поэмасында ошол доордо жапаган социалдык катмарлардын баардыгына - акимге, увазирге, аскер башчысына, хажибге, катчыга, элчиге, казначыга, ашпозчуга, дарыгерге, түш жорутчука, жылдыз санагычка, соодагерге, устага жана башкаларга тиешелүү сапаттар жөнүндө толук чагылдырат. Ушуга байланыштуу, жашоо турмушта негизги маани таалим-тарбияда болуу керектигин, андагы жоопкерчилик биринчи кезекте ата энеге тиешелүү экендигин баса белгилейт. Ата-эне балдарынын коомдогу ээлеген орду жакшы болушу үчүн, балдарын билим алууга тартып, илимге жана өнөрпоздукка тарбиялоо керектигин айтат [11,28-29]. Бул жерде эл башкаруучу элитанын калыптанышында, азыркы учурда абдан актуалдуу маселе болгон кадр саясаты ошол кезде эле орчундуу болгондугун байкаса болот.

Жусуп Баласагындын ою боюнча, мамлекетти башкаруу, өлкөнүн ишиндеги эң орчундуу нерсе болгондуктан, андагы өкүмдар, бек баш болуп, өлкөнү башкарууга катышкандардан төмөнкүлөргө өзгөчө көңүл буруусу керектигин белгилейт: биринчиден, эл үчүн өтө зарыл болгон баалуу иштерди жүргүзүү керектигин; экинчиден, анда абийирдүүлүктүн сакталышын; үчүнчүдөн, чындык үчүн күрөшүү жана анын жашоодо кепилдигин камсыз кылуу.

Ушуга ылайык, окумуштуу кимдин иши чындыкка, абийирдүүлүккө негизделсе, анын иши так боло тургандыгын, эл аны барктап урматтап, ал калк арасында атак-даңкка жетээрин, анын уяты, ар-намысы абийири сакталаарын, ошондой эле, мындай сапатка татыктуу адамдар айкөл, кеменгер болушаарын бел-

гилейт. Ошол эле мезгилде Жусуп ойчул катары, ар кандай терс сапаттардан алыс болуу, аларды жакындатпоо, аларды көнүмүш адатка айлантпоо тууралуу өз кеңешин берип, мындай начар сапаттарга – мактанчаактык, алдамчылык жана акмактарга таандык болгон ач көздүк кирээрин белгилейт.

Жусуп Баласагындын чыгармасы боюнча мамлекет башчысы болгон бек же болбосо өкүмдар негизинен алганда төмөнкүдөй мыкты сапаттарга ээ болууга тийиш, адегенде билимдүү болуу менен бирге илим жолун урматтап, ал үчүн кам көрүүсү абзел. Экинчиден - адилет болуп, эл камы үчүн күрөшүүсү керек, андан кийин калыс жана сабырдуу болуу менен өлкөдө жакшы мыйзам орнотууга тийиш. Үчүнчүдөн - эл камын ойлогон мыкты саясат жүргүзүп, эл үчүн эң баалуу иштерди алып баруусу керек. Төртүнчүдөн – абийирдүү болуу менен бардык иште чындыкты жактоого тийиш. Бешинчиден - өлкөсүндөгү жарды адамдар, кедейлер үчүн камкордук көрүүсүн турмуш талап кылат. Бул иштерди аткарууда терең ойлонуп, акылдуулук менен иш жүргүзүп, өз ишинде билимдүүлүктү дайыма илим менен айкалыштырып иш алып баруусу зарыл. Бек үчүн жалаң гана өз өлкөсү эмес, дүйнө элдери менен карым-катнаш, алакасын түзүп, тышкы саясатты да бекемдөөсү керек. Албетте, мунун баарын аткарууда бек үчүн такыбалык, сарамжалдык жана келечек урпактар үчүн камкордук көрүү өтө керек. Автордун ою боюнча, буга мыйзамды дайыма түз кармоо, таш боордукка жол бербөө, күнөөлүүнү өз эңчисине жараша жазалоо сыяктуу адилеттүү иштер аркылуу гана жетипшүүгө болот. Ошондой эле өзү да адеп-ыймандуулукта болуп, өз напсисин тыйып, дайыма ак, адал жүрүү жана жакшылыкты акыл гана берээрин түшүнүп, аңдап билүүсү зарыл экендигин баса белгилейт.

Ошентип, окумуштуу көрүнүктүү мамлекеттик ишмер жана чыгаан саясат таануучу катары мамлекет башчысы - бектин мыкты сапаттарын айтуу менен анын өлкөнү башкарууда тоскоолдук кыла турган, терс көрүнүштөргө жол берүүчү айрым начар сапаттарга токтолуп, өкүмдарды андай терс сапаттардан алыс болуп, оолак жүрүүгө чакыруу менен, ошол мезгилдеги түрк элдеринин көчмөндөрү - кыргыздардын кулк-мүнөзүн, турмушка болгон чыйрактыгын, көздөгөн максатына жетүү үчүн бардык кыйынчылыктарды басып өтүүчү сапатын билүү менен көчмөндөрдү башкаруу боюнча турмуштук тажрыйбасы жаңы түптөлүп келе жаткан өкүмдарга терс сапаттардан качуу керек экендигин эскертет. Аларды: биринчиден – шашмалык, экинчиден – сарандык, үчүнчүдөн – зулумдук, төртүнчүдөн – бузукулук, бешинчиден – калпычылык түзөөрүн белгилейт. Коомдогу адептүүлүк, элдин ыймандуулукта болушу башкаруучунун адеп-ахлагына жараша боло тургандыгын Жусуп Баласагын мындай деп баса белгилейт: “Бектерге бузуктуктан качуу керек, Атак-даңкы ошондо өсүп-өнөт” [6,185-186].

Мамлекетти башкарууда бектин оң колу анын биринчи жардамчысы – увазири болууга тийиш экендигин Жусуп Баласагын өзгөчө белгилеп, увазир чоң жоопкерчиликке ээ болуу менен мамлекеттеги тартипти сактоого милдети бар экендиги тууралуу мындай дейт: “Бекке керек увазир ишке башчы, увазир – жакшы, бекте уйку жакшы. Увазир бектин жүгүн бүт көтөрөт, увазир - өлкөгө заң, тартип берет” [6,192]. Бул жерде кыргыз элинде айтылып калган “обозгер жакшы – хан жакшы” деген накыл сөз ылайыктуулугун байкаса болот.

Мындан сырткары, элдин арасында элдин камын ойлогон татыктуу адамдарды да мамлекеттик бийликке аралаштыруу керектигин акындын бул сөзүнөн байкоого болот: “Эл ичинде барктуусу уяттуулар, уяты бар кишилер – эл башкары” [6,193]. Бул саптардан ошол мезгилдерде эле быйманы таза, адеп-ахлактуу инсандар мамлекетти башкарууга аралашышы керектигине коом өзү муктаж болуп келгендиги байкалып турат. Албетте, акындын бул эл мыктыларына коюлган жоопкерчиликтүүлүктү жана мамлекетти башкаруудагы адеп-ахлактуулукту талап кылуу негиздери азыркы учурда да актуалдуулугун жоготпой келе жатат.

Ошол доордогу кыргыздардын мамлекети болгон Карахан кагандыгынын бийлик түзүлүшүндө экинчи орунду ээлеген узавир бийлик башчысы өкүмдарга таяныч тирек болуп мамлекеттин бардык ишине көз салып туруучу башчылык милдетти аткарып, бектин оор жүгүн аркалашып, мыйзам тартипке көз салчу адам, ошондуктан узавирдин акылы да билими да терең мухиттей болуусу зарыл. Демек, узавир дагы окумуштуунун пикири боюнча төмөнкүдөй мыкты сапаттарга ээ болууга тийиш. Ал биринчиден абийирдүү, биймандуу болуу менен дин жолунда да такыба болуп, өз ишинде өтө так, эл ишинде өтө сак болуусу керек. Андан кийин турмушта топук кылып, токтоо болуу менен, адилеттүү жана сылык болуусу абзел. Ошону менен бирге узавир чынчыл, мүнөзү жумшак, терең ойлонуп, өз ишине өтө сак болуп, илим-билимге сугарылган, сүйлөөгө, жазууга өтө кылдат, эсеп-чоттуу мыкты билген, өз ишине тыкан өңдүү түстүү жооп мүнөз мөмүн адам болууга тийиш экендигин белгилеп, окумуштуу мындай дейт: “Ал болсун такыба да, адилеттүү, ак көңүл, акыйкатчыл кереметтүү. Узавир боло алат көптү билген, илим, билим эң жакшы өздөштүргөн” [6,194].

Жусуп Баласагын мамлекетти башкарууда өкүмдарга жакын болуп мамлекет саясатын туура ишке ашырууда маанилүү иштерди аткаруучулар катары узавирден сырткары, аскер башчысын, иш башкаруучу болгон ордо башчысынын жана катчылык милдетти аткарган кеңсе башы тууралуу да белгилейт. Биринчиден, ал аскерин ар дайым көзөмөлгө алып туруу, экинчиден аскер үчүн керектүү нерселерди – курал-жарак, кийим-кече, тамак-аш менен үзгүлтүксүз камсыз кылуу жана үчүнчүдөн курал-жарактар менен дайыма машыктыруу, кылыч чапканга, жаа атканга ж.б. үйрөтүү иштерин жүргүзүү аскер башчысынын негизги милдеттери болууга тийиш экендигин айтат. Өтө кыраакы, күчтүү жана алдуу болуу менен көп чабыштарда өтө такшалган тажрыйбасы бар адам болууга тийиш. [3,199]

Албетте, мамлекетти коргоп, өлкөнүн биримдигин чыңдоодо, кошуна өлкөлөр менен эриш-аркак мамилелерди жүргүзүүдө, мамлекеттик түзүлүштө эң орчундуу орунду ээлеген аскер башчысы адамзатка ылайык айрым бир терс адаттардан, кулк мүнөздөрдөн, начар сапаттардан арылууга зарыл экендигин улуу ойчул баса белгилейт. Бул албетте, биринчиден текебердүүлүк, мактанчаактыктан алыс болуу. Жоокерлерди тескеп, кысым көрсөтүүдөн оолак болуу.

Жусуп Баласагын мындан сырткары, элитанын катарына кирген ордо башы же мамлекеттик иш башкаруучу кандай болуу тийиш экендигине токтолсок, бул кызматты аткарган инсан биринчи кезекте билимдүү, маданияттуу болуу менен элге камкор болушу зарыл. Ошону менен бирге ал өз ишине берилүү менен, анын иш маңызын ийне-жибине чейин терең

өздөштүргөн адис болушу керек. Кызматка чын дилин коюу менен, таң азандан күн батканга чейин ордодогу бардык ишти так жана өз учурунда жүргүзгөн, күн сайын аткарылуучу иштерди алдын ала билүү менен, аларды өз мөөнөтүндө так аткарган, азыркы тил менен айтканда бюрократтыка (мансапкорлукка) жол бербеген менеджер (иш алып баруучу) болуусу абзел. Адамгерчилик сапаты боюнча пейли ар дайым түз, ордонун салт-санаасын жана андагы колдонулуучу эрежелерди мыкты билип аткарууга дилгир адам болууга тийиш. Ойчулдун пикири боюнча анын иш милдетине төмөнкүлөр кирет: өкүмдар үчүн кабыл алууга келүүчүлөрдү даярдап, кабылдоого катышуу, жоокерлерди да кабыл алып, кызматчыларды өз учурунда ишке бөлүштүрүүдө өкүмдарга көмөк көрсөтүү. Жусуп Баласагын жогоруда белгилегендерден сырткары, мамлекеттик башкарууда дагы бир орчундуу баскычта турган кеңсе башчысы, катчы тууралуу да баса белгилейт. Кеңсе башчысы же катчынын негизги милдеттери менен инсан катарындагы мыкты сапаттарына, окумуштуунун пикири боюнча булар кирүүсү абзел болгон: ал бектин ишин кагазга түшүрүүчү адам болгондон кийин мамлекеттик сырды ичке ката билүүсү зарыл. Адилеттүү, чынчыл, убадага бек болуу сапаттарына ээ болууга тийиш. Анткени, ар убакта узавир менен чогуу иш жүргүзүп, аны менен акылдашып иш алып баргандыктан, дайыма бир калыпта болуп мамлекеттик сырды бекем сактаган адам болуусу абзел.

Мамлекетти башкарууда катчы же кеңсе башчысынын иши, ошол доордо өтө опурталдуу, оор болуп, ал абдан жоопкерчиликтүү кыйын иш өтөй тургандыгын ойчулдун бул айткандарынан байкаса болот: “Катчы адам сараңдыктан болсун алыс, берилген, чынчыл жана иште калыс. ...Алтынга азгырылгыч болсо эгер, бекти да, өзүн дагы жеди дей бер” [3,226]. Албетте, бул саптар, азыркы мезгилде мамлекет ишине аралашып жүргөндөр үчүн да чоң сабак болуу менен бул сөз эч качан актуалдуулугун жоготпойт десек да болот.

Жусуп Баласагындын “Куттуу билим” поэмасы акылман хан менен бектин, аларды тоюндурган ашпозчунун, баатыр жол башчы менен катардагы жоокердин, дыйкан менен малчынын, эрди-катын, ата-баланын мамилелерине чейин, адеп ахлактын ар бир тамырын, үлгүсүн, таалимин, таасирин, коомдук түзүлүштүн мыйзамын, тартип эрежесинин калк аралык мамилелерин, адептүүлүктүн учуна чейин баяндап бийлик ээси акылмандуулукта мамлекетти башкарууга багыт берген “башкаруу илими” катары тарыхый мааниге ээ десек болот. Анткени, бул ишке Жусуп Баласагын тарабынан кошкон тарыхый салымы үчүн өз учурунда бийлик тарабынан “Хасс хажиб” наамына ээ болуп башкы акылман даражасына жеткендиги да далилдеп турат [6,435].

Чыгармада коомдун социалдык курамын түзгөн казыначы, соодагерлер, ашпозчулар, дарыгерлер, аскер кызматкерлери, элчилер, акындар, дыйкандар, малчылар, кол өнөрчүлөр ж.б. жөнүндө кенен түшүнүк берилген. Маселенин эң негизги уюткусу мына ушунда турат, анткени ал мезгилде ушул биздин аймакта толук бойдон калыптанып дүркүрөп өнүккөн мамлекет болуп анын башкаруу аппараты да жогорку деңгээлде болгондугун чыгарма далилдеп турат.

Албетте, ойчул жашаган доор менен азыркы замандагы мамлекеттик түзүлүштүн бийлик жүргүзүү жолдорунда бир топ айырмачылыктар бар, бирок ошого карабастан, анын ак ниеттүү бийлик башкаруу-

га карата айткан акыл насааттары азыркы учурга чейин өзүнүн олуттуулугун жогото элек, анткени аны тарых өзү тастыктоодо.

Жыйынтыктай келсек, бул улуу аалым ойчулдардын ой жүгүртүүлөрүнөн, ар бир социалдык курамдагы жарандардын өз милдеттерине мүнөздөмө бергендиги Жусуп Баласагындын эмгегинде кездешет. Анда мамлекеттеги өкүмдар башкаруучулардын, дегеле башкаруу тутумуна кирген бийлик деңгээлиндеги саясий элитанын өз иштерин туура жана так аткаруу жөнүндө жана ошондой эле мамлекеттин социалдык курамындагы көпчүлүк элдин катарындагы карапайым адамдардын да өз адистигин барктай билүүсү мамлекеттин гүлдөп өнүгүүсү менен андагы жарандардын гармонияда жашоого шарт түзө ала тургандыгы тууралуу ой пикирлер айтылат. Ошону менен бирге, анын ой жүгүртүүлөрүнөн социалдык стратификация боюнча да прогрессивдүү көз караштар байкалат. Мисалга алсак, карапайым калктын арасынан чыгып жеткиликтүү таалим тарбия алып илим менен билимге умтулган *изгиликтүү адамдардын* өзүнүн жөндөмдүүлүгү аркылуу, билимдүүлүктө ак ниеттүүлүгү менен мамлекет башкарууга саясий элитанын катарына кире алаарын, ошондой эле алар жашап турган мамлекеттеги жарандардын төмөнкү социалдык катмардан жогоркуга өтүүгө мүмкүнчүлүк берилген, касталык көз караштардан алыс пикирди байкоого болот. Жусуп Баласагындын Чыгыштын Кайра жаралуу доорундагы илимий теорияга киргизген рухий ак сөөктөрдөн чыккан, акылмандуулукка таянган *даанышман инсандардын* саясий бийликте ак ниеттүү өкүмдарлык кылышы тууралуу идеялары, азыркы доордо да актуалдуулугун жоготпой келе жатат. Бул аалымдын көз караштарын заманбап мезгилде “Оозу кыйшык болсо да байдын уулу сүйлөсүн” дебестен илимдүү, билимдүү рухий ак сөөктөрдөн чыккан элитанын ак ниеттүүлүктө эл башында туруусуна шарт түзүп ишке ашыруубуз абзел.

Адабияттар

1. Абдрасулов С.М. Упорядоченность мира в философии “Төгөрөктүн төрт чарчысы” и основы управления государством по Жусупу Баласагыну в поэме “Куттуу билим”//Кыргыз каганатынын түзүлгөндүгүнүн 1170 жылдыгына орналган “Кыргыз элинин фольклорунда жана жазуу эстеликтериндеги башкаруучулуктун суроолору” – “Вопросы управления в фольклоре и письменных памятниках кыргызского этноса” респ. Илимий-практ.конф. материалдарынын жыйнагы. -Б.:Алтын-Принт, -152б. (Б.5-14)

2. Бабатаев А.М. Жусуп Баласагындын башкаруу философиясындагы адилеттүүлүк концепциясы (Концепция справедливости в философии управления Ж.Баласагына)//Кыргыз каганатынын түзүлгөндүгүнүн 1170 жылдыгына орналган “Кыргыз элинин фольклорунда жана жазуу эстеликтериндеги башкаруучулуктун суроолору” – “Вопросы управления в фольклоре и письменных памятниках кыргызского этноса” респ. Илимий-практ.конф. материалдарынын жыйнагы. -Б.:Алтын-Принт, -152б. (Б.21-26)

3. Байтур А. Кыргыз тарыхынын лекциялары: 1-китеп. –Б., 1992. -128 б.

4. Бьюкенен П. Дж. Смерть Запада: Пер с англ. А Баширова / П.Дж. Бьюкенен. М.:ООО “Изд-во АСТ”, -2004. -444 б.

5. Джаманкулов Ж. Политические идеи Ж. Баласагына и современный Кыргызстан// Материалы международной научно-практической Конференции. - Б., 2006.

6. Жусуп Баласагын. Куттуу билим. –М.,1993. -496 б.

7. Запад и Восток. Традиции и современность. Курс лекций для негуманитарных специальностей. –М.: О-во “Знание” Российской Федерации, 1993. – 240 б.

8. Исаев К. Азаттык сабактары. – Б., 2001. –240 б.

9. Исаев К. Кыргыз таануунун маселелери.: илимий-публ. Макалалар жыйнагы –Б.,2012. -476 б.

10. Исаев К. Падышанын башын жеген шайлоо. –Б.:”Бийиктик”, 2005. –112 б.

11. Исаев К. Политическая социология: становление и развитие. –Б., 1999. -192 б.

12. Мамонова М.А. Запад и Восток: традиции и новации рациональности и мышления. –М.: Изд-во МГУ, 1991. -120 б.

13. Рерих Н.К. Восток-Запад. /Составитель Л.В. Шапошникова. М.,Международный Центр Рерихов 1994. – 104 б.

14. Чоротегин Т. Жусуп Баласагын менен Махмуд Кашгари (Барскани) Карахандардын мамлекеттик башкаруусу тууралуу (Государственное управление Караханидского каганата в произведениях Ж.Баласагына и М.Кашгари)//Кыргыз каганатынын түзүлгөндүгүнүн 1170 жылдыгына орналган “Кыргыз элинин фольклорунда жана жазуу эстеликтериндеги башкаруучулуктун суроолору” – “Вопросы управления в фольклоре и письменных памятниках кыргызского этноса” респ. Илимий-практ.конф. материалдарынын жыйнагы. -Б.:Алтын-Принт, -152б. (Б.21-26)

15. Что такое дзен? (Паломничество в страну Востока) / Сборник: Пер с англ. – Львов: Инициатива, К.: Airland, 1994. 188 б.

16. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гештальт и действительность /Пер. с нем., вступ. ст. и примеч. К. А. Свасьяна. — М.: Мысль, 1993. — 663 б.

17. Юнг К.Г. Йога и Запад (Паломничество в страну Востока)/ Сборник: Пер. С нем. – Львов:Инициатива; К.: Airland, 1994. -230 б.